

CURSOS FUNDACIÓ FITA
EL FLÂNEUR A LA FINESTRA

Part primera

D'ON VENIM LLUNYÀ

Sessió nº 8 (22, III, 2017)

CRISTISME (1)

J. Jubert Gruart

Nota sobre el concepte de crististes i cristians

Cristisme: Dels orígens fins la Reforma i Contrareforma.

Cristians: De la Reforma i Contrareforma a l'actualitat.

Nota sobre la qüestió del calendari

La datació cronològica que avui fem servir (p.e. 22 de març de 2017, donant per entès que és després de Crist [d.C.] o de l'era actual [e.a.]) la devem a un monjo rus, **Dionís l'Esquifit** o **l'Egigu (470-544 e.a.)**.

L'objectiu de Dionís l'Esquifit fou, en primer lloc, fixar –a comanda del Papa Joan I- la data de celebració pasqual (resurrecció de Crist) en el calendari litúrgic i, de retruc, establir de forma unificada la primera cronologia dels fets relatats en el Nou Testament en relació a l'any de la fundació de Roma¹.

Dionís va calcular que Jesucrist havia nascut a l'any 753 A.U.C. [*Anno Urbis Conditae*, any després de la fundació de Roma], en concret un 25 de desembre. Donat que ell

¹ Abans de Dionís l'esquifit, el criteri oficial de l'església romana era que Jesús havia nascut un 25 de març, ja que en una data semblant Déu també havia creat el "món".

feia aquest càlculs a l'any 1288 A.U.C, datà el naixement de Jesús a 535 anys abans. Agafant aquesta efemèride com a nuclear, separà la història de la humanitat en dues grans eres: abans de Crist/després de Crist (o abans de l'era actual/era actual). Però, de forma inexplicada, va posposar el començament de l'any en 5 dies. A més, donant que encara no es disposava del concepte de zero, tot es feu començar a l'any 1 (i al segle I).

Fou així com l'any 753 A.U.C. passà ser l'any 1 després de Crist (d.C.) o de l'era actual (e.a.). D'acord, doncs, amb la cronologia de Dionís, l'any en curs, 2017, correspon a l'any 2770 A.U.C.

No fou, però, fins a l'any 800, amb Carlemany, que no es va oficialitzar i normativitzar comptabilitzar els anys a partir de la datació proposada per Dionís l'*Esquifit* (A.D., *Anno Domine*, any del Nostre Senyor), en comptes de partir de l'any de la mítica fundació de Roma. A partir de l'any 1400 (s.XV), aquesta nova cronologia es fa extensiva a la resta del "món" o, almenys, es a establir com a convenció.

Vist i debatut per tots costats, bàsicament a partir de segures referències històriques (com p.e. la data de la mort d'Herodes: 749 A.U.C.), sabem –si els fets narrats en el textos evangèlics canònics s'ajusten en el marc històric que són presentats²- que Jesús hauria d'haver nascut a l'any 4 abans de Crist! (és a dir: hauríem d'haver celebrat l'any 2000 a l'any 1996).

Que inclús en aquest detall estiguem instal·lats en l'error, potser és més que una anècdota.

Nota sobre el Jesús de la història i el (Jesús)Crist de la fe

Tot el *crístisme* i cristianisme pivoten sobre (i a partir) d'un personatge anomenat **Jesús**, nascut a la Palestina romana, probablement 4 anys abans de l'any 1 de l'era actual o era de Jesucrist. La bibliografia referent a aquesta figura, i als esdeveniments que a partir d'ella s'han suscitat i desenvolupat, marquen indeleblement la deriva de la civilització i el pensament occidental.

Donada aquesta transcendència, resulta absolutament imprescindible establir aquí una clara distinció entre el **Jesús de la història** (únic aspecte que serà tractat en aquest Apunt) i el **(Jesús)Crist de la fe**.

² Mt. 2:1: "Després que Jesús va néixer a Betlem de Judea, en temps del rei Herodes".

El Jesús de la història

Els “fets historiogràfics”, plasmats en textos (allò que s’escriu que va passar o que diuen que tingué lloc), no són els mateixos que els “fets històrics” (allò que realment va succeir i que tal volta mai podrem saber).³

Els documents que donen lloc a una “història” no són “un retrat del natural”. No existeix veritat objectiva en historiografia. Només disposem (o no) de relats, procedents de fonts (convertides en documents), i la probable veritat intrínseca que probablement o quasi inequívocament contenen només la podem validar per l’existència d’altres fonts autònomes coincidents.

En aquest sentit, el consens sobre “*la impossibilitat d’escriure una biografia/vida de Jesús*” és avui unànime entre els historiadors del Nou Testament,⁴ doncs no existeix cap font històrica contemporània als fets que testimonii cap detall sobre la vida/existència d’aquest Jesús. Una biografia de Jesús, tot el més, contindria 2-3 paraules: existí i morí-crucificat.

L’aplicació, a partir del racionalisme i escepticisme post-il·lustrat de finals del s. XVII, del “mètode de crítica històrica” als textos del **Nou Testament** (N.T.) abocà al consens de que els **Evangelis** en concret no són fiables com documents històrics (dit en altres paraules: el *crístisme* no descansa en una veritat històrica).

La font documental històrica més citada és la del historiador jueu Yosef ben Matatías, conegut posteriorment amb el non de **Flavio Josefo**,⁵ nascut a l’any 37-38 e.a. (posteriorment a la mort de Jesús)⁶. És, a més, altament probable que almenys un dels dos passatges que a *Antiguitats jueves* –escrit dels anys 93-94– es refereix, indirectament a “*Jesús, el denominat Crist*”⁷ sigui un afegit fet per copistes *crístistes* en el s. III.⁸

³ Isaiah Berlin, “Historical Inevitability” (1954), a *Liberty, the Collected Essays of Isaiah Berlin*, Henry Hardy (ed.), Oxford University Press, Oxford, 2008.

⁴ Jesús Peláez, “Jesús y el reino de Dios. Las comunidades primitivas. El judeo-cristianismo”, a *Orígenes del cristianismo*, A. Pinero ed., Ed. El Almendro de Córdoba, Córdoba/Madrid, 1991, p.221-252. Joachim Jeremias, “Die zentrale Bedeutung des historischen Jesus”, a *Theologie der Gegenwart*, 4, Erfurt, 1961, pp. 66-72. Günther Bornkamm, *Gesù di Nazaret*, Claudiana, Torino, 1968, pp. 7-8.

⁵ Shamael Safrai, “Época de la Misna y el Talmud”, a *Historia del pueblo judío*, dir. H.H. Ben-Sasson, Alianza, Madrid, 1991 (1969), p. 349.

⁶ Cal afegir a aquesta data els 4 anys més de desfasament en el calendari de Dionis l’Esquifit.

⁷ Flavio Josefo, *Antiguitats jueves*, **18**, 63-64 i **20**, 196 ss.

⁸ Quan Orígenes (185-254) cita a Flavio Josefo, com a Font d’informació sobre Crist, no reproduïx cap d’aquests dos famosos passatges.

L'historiador romà Publi Cornelius **Tàcit** (54-117), que utilitzà tant testimonis escrits com sobretot orals, a *Annales*, escrit entre els anys 75-100 e.a., esmenta un *Christus* que va existir, fundà una secta i morí crucificat.⁹

Cap dels únics testimonis directes i propers dels fets referents a Jesús, els anomenats **12 apòstols**, varen deixar res escrit (en una localitat on l'escriptura portava 3.000 anys de vigència). Tots els textos anomenats **Evangelis**, alguns dels quals són atribuïts a aquests apòstols, foren escrits entre 50 i 75 anys després de la mort de Jesús(Crist).

En distingir, doncs, clarament entre el **Jesús** de la història i el **Crist** de la fe, constatarem el que podríem anomenar una paradoxal "**Ilei del Nou Testament**" (N.T.): quan més propers al fets, menys testimonis; quan més allunyats (menys propers), més escrits.¹⁰

Epocalitat i localitat dels fets fundacionals del *crisme*

Tot s'esdevé en plena **romanitat** (greco-romanitat), post hel·lenística i a la província romana de Palestina.

A l'any 63 a.e.a., Pompeu havia pres i ocupat Palestina i, en concret, Jerusalem. Però Roma no administra directament Judea i Samaria (la meitat sud-occidental de Palestina) en règim de protectorat fins a l'any 6 e.a., i encara de forma poc intervencionista.

Palestina és un territori amb ciutats autònomes fortament hel·lenitzades i, per tant, hostils al judaisme ja abans de l'arribada dels romans i del seu tebi control (comparativament amb altres províncies).

A **Galilea** i les regions a la riba del llac Tiberíades, hi regeix una també feble dinastia local: **dinastia "herodiana"**, també força hel·lenitzada, però de filiació jueva, secundada per rics propietaris latifundistes. Una massa de població empobrida i, inclús, miserable, completa el panorama d'aquesta regió als entorns del segle I e.a.

A **Judea**, el poder l'ostenta una classe/casta (els saduceus) rica, corrupta i col·laboracionista envers el tolerant ocupant romà, que explota el Temple de Jerusalem, al qual acudeix la massa jueva en ocasió de les grans festivitats religioses. El summe sacerdot presideix el Gran **Sanedri**¹¹ de Jerusalem. Els sacerdots de tots els sanedrins (centrals i locals) constituïen el "partit" polític-religiós **saduceu**¹², conservador, que dóna prioritat a l'observança de la Llei escrita en el llibre sagrat del

⁹ Tàcit, *Annales*, 15, 44.

¹⁰ En el ben entès que un **escrit** no és un testimoni.

¹¹ Assemblea o consell assegut, format per 23 experts en la llei jueva.

¹² Saduceus: descendents de Sadoc (1 *Sa.* 2,35; 1 *Re.* 1,39).

Pentateuc o Torà¹³ per sobre de “la tradició dels ancians” o “lleï oral”). Neguen la resurrecció dels morts i l’existència d’esperits. Marcadament influenciats pel corrent cultural hel·lenístic. Oposats al “partit” fariseu.

Entre els poderosos i rics i la massa pobre, cal identificar una “classe mitja” (artesans agrupats en confraries i posseint un nivell d’instrucció prou alt), els **fariseus**, que juguen un paper important en les assemblees religioses setmanals que es celebren a les sinagogues (lloc de reunió) i on l’estudi de la Llei mosaica es correlaciona amb la cerca d’una religiositat individual. Admeten la resurrecció dels morts (a diferència dels saduceus), l’existència dels àngels i esperen l’adveniment d’un Messies que els renovés espiritualment i passés a ser un líder polític. En conjunt formaven l’anomenat “partit” **fariseu**. Jesús, pel seu origen, hauria de pertànyer a aquest grup (o ser afí a ell), tot i que, segons els textos evangèlics, sovint s’hi enfrontà a causa del formalisme d’aquest grup pel rigorisme en el compliment de l’antiga Llei i de la tradició.

Fets i continguts del primer *crístisme*

Fonts documentals

Testimonis directes i “diuen que diuen”

Del conjunt de textos canònics del N.T., només el 21 % corresponen a testimonis (que foren o pogueren ser-ho) directes dels esdeveniments relatats, mentre el 79% són un clàssic “diuen que diuen”.

La manca de fonts primàries en relació als fets i dits de Jesús, ve compensada per la relativa abundància de fonts primàries sobre el post-Jesús, el *crístisme*, i els relats entorn les divisions i enfrontaments dels seus primers (i successius) protagonistes.

Origen del *crístisme*: dos *crístismes*

Probablement, tal com escriu A. Piñero, “*després dels esdeveniments de Pasqua un grupat de seguidors de Jesús es replanteja la seva vida i intenta fonamentar perquè es reuneixen i agrupen entorn de la figura d’un ajusticiat. Aquestes reflexions són el començament o els primers passos dels que és pròpiament la teologia neotestamentària*”.¹⁴

¹³ Cinc primers llibres de la Bíblia o Antic Testament de Moisès (A.T.).

¹⁴ A. Piñero, o. c. p. 413.

Està ben documentat que aquests “primitius” *crístistes* es dividiren immediatament en dos grups enfrontats¹⁵:

1. La **comunitat palestinenca**, formada per jueus, hebreus, palestins, de parla aramea, encapçalada per **Pere** i els altres **apòstols**. Parteixen del convenciment que el recent crucificat és més que una persona excepcional i un reformador del judaisme tradicional i anquilosat, taumaturg i profeta “de la vinguda del Regne”, però, a fi de comptes, un ésser humà.

Poc a poc es va imposant la convicció que en realitat és el Messies esperat, que tornarà per jutjar a les dotze tribus d'Israel.¹⁶ Arriben també a la deducció que el líder i mestre que han conegut és, també, *el Salvador*. Dues formulacions que els condueixen a un total trencament amb els fariseus de la sinagoga, propugnant una “*nova aliança*” entre Jahvé i el seu poble. Es creà, en conseqüència, una comunitat o assemblea ben diferenciada: **l'Església crístita de Jerusalem**.

2. Una altre grup, minoritari, el formaven jueus de parla grega (de fet bilingües: grec/arameu): la **comunitat hel·lenística**, formada per descendents de la gran Diàspora (de Mesopotàmia, Síria, Sicília, Egipte, ...) ¹⁷, encapçalats per Esteve i Felip.¹⁸ Des d'un primer moment consideraren que la seva adhesió a Jesús els situava clarament fora del judaisme, qüestionen la llei mosaica i rebutgen que el Temple de Jerusalem, explotat pels saduceus, és absolutament prescindible com a lloc per adorar a Déu. Per ells la mort de Jesús és expiatòria i redimeix els pecats dels humans. Consideren que aquest fet afecta a tots els humans i no només al poble escollit. En conseqüència prenen la iniciativa d'anar a predicar la “*bona nova*” als gentils o pagans.¹⁹ Foren, en conseqüència, clarament “pertorbadors de l'ordre” establert. Esteve, en concret, un dissident del grup o comunitat dels palestins, i els seus discursos li comportaren morir apedregat.²⁰ Expulsats de Jerusalem es dispersaren per Samaria i ciutats mediterrànies hel·lenitzades de Fenícia, Síria i Xipre, on prediquen la “bona nova” tant a jueus com a “gentils”. Es crea, així, **l'Església crístita hel·lenística**, que acull tant a jueus com a no jueus.

El fet mou la reacció dels palestins, que envien gent dels seus a l'església d'Antioquia.

I aquí és on Pau de Tars, entorn de l'any 40, entra en joc.

¹⁵ Fets, 6,1.

¹⁶ Fets., 2,36. Mt. 19,28; Lc. 22, 29 s.

¹⁷ Tres quartes parts del poble jueu residia fora de Palestina.

¹⁸ Fets, 8.

¹⁹ Fets. 8; 21,8.

²⁰ Fets., 7, 54 i 57.

En el principi el *crístisme* és paulí

Tot d'una –havent ja Jesús mort-, un tal Pau de Tars, anant camí de Damasc, experiència una sobtada i inexplicable “conversió” i esdevé el fundador del *crístisme* radical. Un fet que no deixa de ser extremadament paradoxal, si es té en compte que aquest vertader o primer creador del *crístisme*, Saül o Pau de Tars (c. 7/10 – 64/67 e.a.), és un jueu hel·lenístic i ciutadà romà que ha exercit, precisament, de perseguidor (“martell”) dels seguidors de Jesús.

Notícia sobre Pau de Tars (c. 7/10-64/7)

Nascut a Tars de Cilícia (sud-est d'Àsia Menor, antiga satrapia selèucida i ara província romana), important centre cultural hel·lenístic i de sincretisme religiós, Saül o Saule (després Pau)²¹ gaudeix de ciutadania romana. Adolescent, és enviat a Jerusalem per formar-se amb el rabí (fariseu) Gamaliel *el vell*, de la famosa escola de Hillel, per aprendre el mètode exegètic i alhora a fabricar tendes i tendals. Inicialment vinculat als **zelotes**²², participa en la repressió contra els *crístistes*: “*jo mateix vaig perseguir a mort als seguidors d'aquesta nova doctrina*”.²³

Entorn de l'**any 40**, a requeriment de Barnabé, estableix negociacions amb l'Església de Jerusalem per tal de propagar i ampliar la prèdica de la “nova fe” als no judaïtzants, gentils o pagans hel·lenístics, sense que aquests hagin de passar per la circumcisió prèvia.²⁴

Aconseguit l'acord, Pau inicia la seva particular missió d'“apòstol dels gentils”. Va a Xipre, Panfilia i Anatòlia.²⁵ De retorn a Antioquia es troba que, en la seva absència, la comunitat de Palestina, seguidors de Pere, havien tallat la cohabitació jueus-pagans.

Del **48 al 59**, Pau surt, sol, “a la conquesta del món” per a la seva causa.²⁶ Comença per les ciutats costaneres de l'Egeu. Té un èxit relatiu, ja que la majoria de vegades acaba essent expulsat (a les dues o tres setmanes) de les comunitats jueves (sinagogues) a les que acudeix a predicar, però en canvi reïx en dirigir-se als “pagans” aliens al judaisme.

Queda pendent de resoldre el constant enfrontament amb la “casa mare” de Jerusalem. Ara el seu preferent objectiu és la unificació de les dues esglésies (la Palestino-judaica i l'hel·lenística- *crístista*). Apuntant a aquesta finalitat, Pau, durant els

²¹ Fets. 21, 39.

²² Grup polític jueu independentista, fundat a l'any 6 a.e.a. oposat a la incorporació de Judea a l'Imperi Romà.

²³ Fets . 8,1s;26,9s.

²⁴ Gal. 2.

²⁵ Act. 13 i 14.

²⁶ Act. 15,36-41.

anys 56 i 57, procedeix a promoure una col·lecta per dur a l'església pobre de Jerusalem i obtenir, així, el seu reconeixement, atorgant-li alhora també la primacia honorífica. Així ho fa a l'**any 58**.

Pau és inicialment favorablement acollit per la comunitat judeo-cristiana de Jerusalem. Però el convit que se li feu d'anar a explicar-se en el mateix Temple de Jerusalem, fou un parany nefast. Allà fou acusat de conduir als jueus a apostatar de la Llei. La facció integrista, ultra, dels zelotes –antics correligionaris de Pau- promogueren greus aldarulls, que quasi aconseguen el linxament de Pau. Tot acaba, però, amb la detenció de Pau²⁷ i la seva entrega al procurador romà.²⁸

Passa 2 anys empresonat a Cesarea, essent tramés l'**any 62** a Roma, donada la seva condició de ciutadà romà, pendent de judici.²⁹

A partir d'aquest moment, l'enfrontament entre les dues esglésies recreix: paulites (de Síria, Sicília, Xipre, Antioquia, Egeu, Itàlia, Roma, ...) contra jerosolimitans.

Els primers escrits sobre Jesús són les epístoles de Pau de Tars

De fet, l'únic testimoni de Pau és Pau. Talment explica aquest i altres "fets" en el següent reguitzell de cartes o epístoles, redactades entre els anys 51 i 65 e.a. (per tant, més de 20-30 anys després de la mort de Jesús):

- c. 51 Pau (des de Corint): Primera carta als Tessalònics³⁰.
- c. 52 Pseudo Pau³¹ (Corint): Segona carta als Tessalònics.
- c. 53 Pau (Antioquia?): Carta als Gàlates³².
- c. 55 Pau (Èfes): Primera carta als Corintis³³.
- c. 56 Pau (Èfes): Segona carta als Corintis.
- c. 57 Pau (Corint): Carta als Romans³⁴.
- c. 61-62 Pau (Roma): Cartes als filipencs; als efesis.

²⁸ 2Cor.11; Act, 18.

²⁹ Act. Ap. 21-28.

³⁰ Tessalònica (Macedònia), ciutat-estat lliure, on hi havia una nombrosa colònia jueva. Pau hi predica a la sinagoga i després a casa de Jàson (Ac., 17, 1-10). Envià la carta des de Corint, (havent passat abans per Atenes (1Te 3,2).

³¹ Una reescriptura, lleument modificada, de la Primera carta de Pau.

³² Província romana de Galàcia (Àsia Menor).

³³ Després d'haver passat per Atenes, on hi feu un discurs a l'Areòpag, Pau passà un any i mig a Corint (50-52), capital de la província romana d'Acàia, amb mig milió d'habitants (dues terceres parts dels quals eren esclaus), amb un índex altíssim de corrupció i multiplicitat de cultes religiosos.

³⁴ Pau dicta aquesta carta abans de marxar cap a Jerusalem, amb els diners recaptats a Macedònia i Acàia. Una dona, la diaconessa Febe és l'ecarregada de dur la carta de Pau als jueus cristians de Roma (Ac 16,1).

Pau? (Roma): Carta als Colossencs

c. 62 Pau?: A Filemón/Pau (Roma)

c. 65-67 Pau: Epístola als Hebreus/Itàlia

A partir d'aquests textos es construeix una potent llegenda hagiogràfica. El contingut de les epístoles, de to exclusivista i intolerant envers qualsevol crítica o dissidència, escrites ben abans que es redactessin el Evangelis (i s'escollissin els 4 canònics), marca la deriva doctrinal i política futura dels *crístismes* i cristianismes derivats i, en definitiva, de la història de l'Església i del Papat.³⁵

El "partit" de Pau, els primers "guerrillers de Crist", format entre altres per Apol·lo, Bernabé, Tiro, Lluc,..., es convertiren en propagandistes i intolerants radicals, els primers excomunicadors i maleïdors dels que s'oposen a Pau i els seus. Cremen públicament els escrits dels seus opositors (p.e. de Pere, el cap dels deixebles directes de Jesús i sobre el qual recaigué l'encàrrec de construir l'església de Crist).³⁶

El conjunt d'aquestes epístoles o cartes de Pau constitueixen el 29% del contingut del N.T.

El sistema doctrinal del primer *crístisme* (la doctrina de Pau)

S'ignora, més enllà del que manifesta en les seves epístoles, l'amplitud de detalls referents a la "bona nova" que contenien les seves nombrosíssimes prèdiques fetes allà on aterrava (i on sovint era violentament expulsat); ignorem els punts comuns que havia de tenir amb les versions dels Apòstols, presidits per Pere, altres que la comuna acceptació que Jesús era el Crist anunciat a les Escriitures; però sí sabem d'algunes de les seves personals i originals concepcions:

1. L'església de Pau no té cap mena d'organització jurídica. És la "comunitat dels nous creients" sobre la que es fa sentir directament la inspiració de l'Esperit Sant. Aquesta és tota la seva estructura.
2. Allò essencial de les comunitats de Pau és l'adhesió a la nova fe i l'amor fratern.³⁷ Un punt aquest totalment coincident amb el de Pere.
3. Pau és postula com l'autoritat única i excepcional, d'aquestes comunitats de creients o adherits a la nova fe (esglésies), atribuïnt-se (falsament) el títol d'Apòstol o representant directe del Ressuscitat (fet que li valgué el qualificatiu

³⁵ Henning Paulsen, "Schisma und Häresie", *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 79, Tubinguen, 1982, pp. 180-211.

³⁶ I Cor. 9, 26; 1, 12; 5,5; 16, 22ss. II Cor. 10, 13. Col. 2, 8. Fil. 2,25. Gàl. 2, 8ss; 2,25. Fets Ap. 17,37ss; 5, 1ss; 19, 18ss; 5, 12; 5,39. 1 Tim.4,1ss; 6, 20. 2 Tim. 2,16. Jud. 4s; 0; 16; 18. 1 Pere, 4,4. 2 Pere, 2, 12ss; 2, 22. I Joan, 3,10.

³⁷ 1Cor. 13.

d'usurpador, per part dels vertaders Apòstols de Jerusalem). Es declara (avançant-se 1.800 anys al decret del Concili Vaticà I de l'any 1870) "*intèrpret infal·lible de la voluntat de Crist, havent de regir l'existència dels seus fidels fins els més mínim detalls*".³⁸

4. Paradoxalment, proclama una "gran llibertat" de cerca de com comportar-se i una total posada en qüestió de "les normes tradicionals" (la Llei mosaica), a les antípodes del que proposava Pere.
5. Tal com Pere també indicarà, el seu missatge posa l'accent sobre el "servei als altres", sobretot als febles (cf. amb les consideracions d'Aristòtil sobre la condició humana).

Pel que fa al contingut doctrinal, Pau és indiscutiblement "el primer gran teòleg cristià"³⁹:

1. Hi ha un únic Déu, creador i amo de la història.
2. Pau, en els seus escrits, ignora completament la vida històrica, fets, predicacions, ... de Jesús (a la que hi estaran dedicats el Evangelis). Per ell, Jesús és un **ser diví preexistent**. És el primer en dir no sols que Jesús és fill de Déu, sinó que ja preexistia en la divinitat (abans d'encarnar-se, d'esser batejat i de ressuscitar). Crist és "*de condició divina*", però subordinat al Pare. El teleologisme o idea de Pau és: Déu és el Pare i Crist és el Senyor, des de sempre.⁴⁰
3. El paper de Crist, després de la seva resurrecció és decisiu. Sense la resurrecció de Crist la fe (en Jesús) és vana. En ressuscitar, Crist ens salva, assegura la nostra salvació (però només si hi creiem, si tenim fe). És la gràcia de Crist i no les nostres bones obres, les que ens salven, ens donen l'absolució anticipada (per quan ens presentem, després de morts, davant del tribunal de Déu).
4. Si tens fe (en Crist ressuscitat), la teva vida és lliure de patiment per si està o no justificada (*dikaiosis*) la teva futura salvació.⁴¹
5. La gran innovació: No et cal el compliment dels manaments inclosos en la Llei rebuda per Moisès. L'acceptació de Jesús com Messies, la interpretació de la seva mort com sacrifici expiatori pels pecats dels humans, ... no està limitada al poble escollit, el de l'Antiga Aliança.

³⁸ E. Trocmé, o.c. p. 256.

³⁹ A. Piñero, o.c., p. 422.

⁴⁰ 1Cor. 8,6.

⁴¹ (Una qüestió i un problema, la justificació, que reprendrà cos amb els dubtes de Luter, la qüestió de lliure albir, la predestinació, ... ¿em salvo per la fe o per les bones obres que he fet? ¿Només amb bones obres però sense fe, em puc salvar? ...)

En aquest punt, Pau no sols va anar més enllà del restrictiu plantejament de l'església mare judeo-cristista apostòlica de Jerusalem. També sobrepassà els plantejaments aperturistes de la comunitat hel·lenística d'Antioquia que acull a Pau, per la qual el compliment de l'Antiga Llei continua sent d'obligat compliment pels jueus de naixement i adherents a la secta *cristista*, tolerant que el pagans conversos només complissin amb els "noamicos" o poques limitacions vigents ancestralment pels estrangers residents a Israel (tals com abstenir-se d'oferir sacrificis als ídols pagans, de consumir animals asfixiats o no sagnats,...)⁴².

Per Pau, Crist, en morir i ressuscitar, estableix una "nova Aliança" amb tots els humans que creguin en ell. El compliment de la Llei, com condició de salvació, queda anul·lat.

Som salvats per la gràcia divina, no pel compliment de l'antiga Llei: "Si la justificació s'aconseguís per la Llei, el Messies hauria mort en và".⁴³

6. El baptisme rebut en nom de Crist és el garant de la fe, però, a més, et cal, per estar justificada (i no ser gratuïta) la teva salvació, la gràcia de Crist. I aquesta només es dóna/s'obté en pertànyer i integrar-te en la comunitat dels batejats (l'Església). Només és aquí on el poder de l'Esperit de Déu actua, on es manifesta, sens més, la voluntat divina.

Pel sol fet de la resurrecció de Crist, l'Esperit de Déu no és ja només privatiu d'uns pocs escollits o molt esforçats (profetes o extàtics/visionaris/il·luminats); l'Esperit de Déu s'aboca sobre la comunitat dels creients.

Però ha de ser una vertadera comunitat, on l'amor fratern circuli.

Fora de l'Església (de la de Pau) no hi ha salvació.

7. Pau contradiu obertament al que les fonts evangèliques posteriors posaran en boca de Crist: "Avui mateix seràs amb mi al Paradís" o entrada al Cel immediata després de la mort)⁴⁴. Adopta o manté, Pau, en aquest sentit, prèvies creences apocalíptiques i hel·lenístiques: l'anada del mort a un lloc de dormició, on, en el cas dels justificats per la fe, esperaran la segona vinguda de Crist, probablement no tardana.

La mort és, en Pau, una curta espera en un lloc (si d'Abraham, sehol o hades, paradoxalment clausurat pel mateix Crist), fins poder ressuscitar i gaudir del premi dels creients: la salvació, l'entrada en el Regne de Déu, exclusivament celestial i etern (no en el regne de Déu a la terra, dels judaisme).

⁴² Lev. 17,10-16; Ex. 34,15.

⁴³ Gàl. 2,21.

⁴⁴ Lc 23,43.

No hi ha cap responsabilitat individual en la salvació; els que no pertanyen a l'Església no sobreviuran a la mort.

8. Per últim, fet important, Jesús, és, també, *kyrios*, designació hel·lenística per referir-se al déu personal, de cada un.

A diferència dels apòstols i de la primera generació de deixebles, Pau era un il·lustrat hel·lenístic i va transformar el *crístisme* en una ideologia o triple dispensa (intel·lectual, pràctica i moral)⁴⁵, alhora que oferia una resposta o sortida a l'asfixiant opressió inherent al compliment de la Llei mosaica i al vigilant legalisme dels fariseus. El seu compromís amb els pobres, febles i desvalguts –ben diferent de la resignada submissió i acceptació predicada per Pere (v. *infra*)- fou una altra clau interpretativa del seu èxit.

Aquesta ideologia, reduïda a la seva mínima expressió i contingut, ha acabat essent present en la ment dels creients i practicants en la següent “residualitat” (de vigència contemporània, de “creients sota mínims”): “*participació en la vida de l'Església i comunicació personal amb el Senyor crucificat*”.⁴⁶

Els segons escrits sobre Jesús són les epístoles de Pere, apòstol, successor de la secta de Crist i cap dels deixebles directes

Notícia de Pere

Tota notícia històrica sobre Pere és incerta, procedent o bé dels tardans textos evangèlics (v. *infra*) o d'escrits del segle IV.

Eusebi de Cesarea (263-339 e.a.), reputat com el pare de la història de l'Església, diu d'ell que “*va predicar als jueus per tot el Ponto, Galatia, Bitínia, Capadòcia i, al final dels seus dies, trobant-se a Roma, fou crucificat*”.⁴⁷

Malgrat que tradicionalment (fins ara mateix) se l'ha considerat el primer Papa de la història de l'Església Catòlica⁴⁸, en les més antigues cronologies dels bisbes de Roma, com a d'Ireneu de Lió (130-202 e.a.)⁴⁹, no s'esmenta mai a Pere, essent sempre el primer papa citat Lino [67/68-78], designat per Pau.

⁴⁵ “*Triple dispensa*”, en el sentit de Jean-François Revel, *El conocimiento inútil*, Planeta, Barna., 1989 (1988), p. 144.

⁴⁶ E. Trocmé, o.c., p. 260.

⁴⁷ Eusebi de Cesàres, *Hist. Esg.* Llibres II-III. Una notícia redactada quasi 300 anys més tard que hagin pogut tenir lloc els suposat fet relatats.

⁴⁸ J.M. González-Cremona i P.D. González Cremona Nogales, *Diccionario de los Papas*, Ed. Mitre, Barna., 1989, pp. 9-11.

⁴⁹ Ireneu de Lió, *Adversus haereses*.

De fet, d'aquesta important figura només es disposen dues cartes. I tant sols una d'elles, *l'Epístola de Pere* (Roma, anys 64/67), seria d'autoria força probable o feta per un membre del "cercle petri".⁵⁰ Configura el 2% dels textos neotestamentaris.⁵¹

La doctrina de Pere

1. El Senyor Jesucrist és fill de Déu Pare. La fe amb ell i creure la seva paraula dóna la *gràcia* de la salvació per quan arribi la fi dels temps.⁵²
2. Els que tinguin aquesta fe en Jesucrist són els elegits i ara formen el nou poble de Déu.⁵³
3. Per amor al Senyor, "*sotmeteu-vos a tota institució humana, a l'emperador com a sobirà i als governadors com a enviats d'ell per a castigar els malfactors i fer l'elogi dels qui es porten bé, ... respecte l'emperador*".⁵⁴
4. "*Esclaus, estigueu sotmesos als amos amb tot el respecte, no salament als bons i afables, sinó també als qui són durs. Perquè és bo d'aguantar un tracte injust per amor de Déu... (i) si després d'obrar bé heu de sofrir i ho suporteu amb paciència, això és agradable als ulls de Déu*".⁵⁵
5. "*Vosaltres, mullers, estigueu sotmeses als vostres marits. ...No busqueu adornar-vos per fora amb pentinats complicats, joies d'or i vestits elegants*".⁵⁶
6. Que els joves es sotmetin als ancians.⁵⁷
7. Estimeu als germans i a tothom; practiqueu l'hospitalitat.

Mort de Pau i de Pere a Roma

Després de l'incendi de Roma (**any 64**), Neró fa servir els cristians, bàsicament paulins, com buc expiatori, decretant-ne la seva mort.⁵⁸ Entre les víctimes d'aquesta repressió cal sumar-hi la dels dos caps de les dues primeres esglésies *crístistes* sempre enfrontades: Pau i Pere.

⁵⁰ Introducció a "Primera carta de Pere", a *La Bíblia, edició d'estudi*, Societats Bíbliques Unides, Barna., 1993, p. 429.

⁵¹ La segona epístola atribuïda a Pere, tot i que s'inclou dins dels textos del N.T., pel fet de citar o utilitzar material de redacció entre els anys 80 i 100, ha de desestimar-se totalment l'autoria per part de Pere.

⁵² *1Pere*, 1,3; 1,5.

⁵³ Id. 1, 13s i 2, 1-10.

⁵⁴ Id. 2, 13-17.

⁵⁵ Id. 2, 18-20.

⁵⁶ Id. 3, 1-6.

⁵⁷ Id. 5, 5.

⁵⁸ Tàcit, *Annals*, 15,44; Seutoni, *Neró*, 16.

Aquest esdeveniment iniciava el tancament del pròleg fundacional, dubitatiu i doctrinalment poc definit, del *crístisme*. Deixava als seguidors d'una i altra església sense líders incontestables. Però, també, canvià la tolerància tradicional de l'Imperi romà envers el que consideraven era una simple manifestació de la religió judaica, pròpia d'uns dels territoris ocupats. Ara els *crístistes*, d'una i altre església, passen a ser *“una secta independent que ja no pot seguir beneficiant-se dels privilegis concedits als jueus”*.⁵⁹

Pere i Pau, la parella impossible

A *Fets dels Apòstols* s'admet la “gran commoció” o enfrontament entre Pau i Pere (i els partidaris d'un i altre: el partit de Pau i el partit de Pere; l'església hel·lenística i l'església de Jerusalem). Pau acusa/insulta a Pere i els seus de “hipocresia”, “circumsiosos”, “proto-apòstols”, “gossos”, “falsos germans”, “envejosos”, “odiosos”, “cerca-raons”, “agitadors”, “desobedients”, “viciosos infernals”, “plens de baixes passions”, “blasfems”, “impostors”, “enemics de Déu”, “esclaus de la perdició”, “animals adúlter”, “animals sense raó”, ...⁶⁰.

Els contrast entre les respectives “doctrines” és evident. Anys a venir, però, el 1647, el papa Inocenci X [1644-1650] condemnà “per herètics” tota referència a l'enemistat entre Pere i Pau, convertint aquesta relació en una idíl·lica llegenda àurica.⁶¹

Revolta palestina i destrucció de Jerusalem (any 70)

Amb la mort conjunta o simultània dels dos líders successors, la qüestió no es pot donar per tancada.

La situació a Palestina, i a Jerusalem en concret, es complica. Moviments nacionalistes independentistes jueus palestins, encapçalats pel grup zelota, promouen una revolta general contra Roma. Sufocada en els territoris de la primera Diàspora, té èxit, momentàniament, a Palestina. Roma, poderosa i implacable, lentament reconquereix Palestina i després de mesos de setge, l'any 70, s'apodera de Jerusalem. La ciutat i el Temple són destruïts; té lloc una indiscriminada carnissada, a més de fer-se nombrosos captius i esclaus.

⁵⁹ E. Trocmé, o.c. p. 268.

⁶⁰ 1 Cor. 1,10s; 9,1s.; 3,3; 11,18; 2 Cor. 2,1; 2, 5; 2, 17; 3,1; 5,18; 7,12; 10, 1; 10, 10; 10, 12s; 11,4; 11,6; 11,5; 11, 20; 12,11.; Gàl. 1,6s; 1,8s; 2,1s; 2,1; 2,4; 3, 1; 3, 13; 4,9; 4,17; 5,1; 5,12; 6,1s. 1 Tesal. 2,3s. Fil. 1,15s; 3,2. ... Mat. 7,6; 10, 5s. Tit. 1,10s. Rim. 1,4s; Fets Ap. 15,2.

⁶¹ Des d'aleshores la parella bàsica de l'Església catòlica celebra la seva festivitat conjunta cada 29 de juny.

L'església de Jerusalem rep un cop mortal. Jerusalem perdé la seva importància nuclear de "capital" del *crístisme* i l'església "mare" absolutament dispersada.

A més, a partir d'ara, el divorci entre judaisme i *crístisme* serà total i irreversible. Després de l'any 70, després de la caiguda de Jerusalem, el judaisme tancà files i cercà evitar tot possible enfrontament amb les autoritats romanes i la seva poderosa i implacable màquina de repressió militar i jurídica, denunciant, des de la sinagoga, a tot sospitós o activista *crístista*, jueu o no, davant les autoritats romanes.

La tercera font documental: Els evangelis

Passat l'any 70, el *crístisme*, decapitat de successors i caps visibles (Pau i Pere), fa un sobtat retorn envers la figura inconcreta del seu fundador i produeix una biografia del Jesús de la fe, narrant-lo com si fos un personatge històric.

Els textos que satisfan aquest objectiu són d'aparició ulterior a les epístoles ara esmentades. Tenen, però, tots, una pretensió biogràfica, testimonial més que doctrinal. Reben el nom comú d'Evangelis (*e(u)vangelion*, grec) o "anunciadors d'una bona nova".

"Els Evangelis tenen una prehistòria complexa que fa impossible la seva utilització directe com font biogràfica (...) i exclouen d'entrada tot accés al pensament i a la sensibilitat (personalitat) d'un ser que quedarà per sempre envoltat en el misteri".⁶²

Els textos evangèlics

Es comptabilitzen avui un total de 70 Evangelis, dels quals només 4 són admesos com "vertaders" o oficials/canònics per les esglésies *crístistes* i cristianes.

El document Q

50-70 e.a.: El primer text "evangèlic" o relat de la vida de Jesús(Crist), del qual es copien tots els altres, és l'anomenat "evangeli Q".⁶³

⁶² E. Trocmé, o.c.. p. 229.

⁶³ Cesar Vidal Manzanares, *El primer evangelio: el documento Q*, Planeta, Barna., 1993, 246 p. (p. 11, referent a la cronologia de redacció).

Cronologia de redacció dels textos canònics

- c. 75-80 : Evangeli de Marc (Itàlia)
- c. 90: Evangeli de Mateu (Egipte)
- s. II: Evangeli de Joan/"el vell" (Àsia Menor)
- c. 100 Evangeli de Lluc (Roma)

El cas de Marc, evangelista

Atribuït a Marc. No conegué Jesús, però sí que fou oïdor de Pere. El seu escrit és el més antic (75-80 e.a.). Té acollida en medis marginals, "mil·lenaristes", escatologistes; amb poca influència en les grans comunitats.

El cas de Lluc, evangelista

No fou cap dels escollits. Autor també d'*Els fets dels Apòstols*. Redacta en una província romana que llinda amb el mar Egeu. Dirigít a receptors cultes, vincula, en el seu origen, el *crístisme* amb el judaisme palestí (i no pas amb el judaisme hel·lenístic dels diaspòrics). Malgrat això, en *Els fets*, és explícit en afirmar que Pau és l'únic hereu legítim dels Apòstols, però no entra en la teologia paulina.

El cas de l'evangeli atribuït a Mateu

Ell sí, apòstol. Però còpia a Marc (no testimoni), organitzant el material de forma diferent, més sistemàtica. Compost a Síria. Recopilació del guardat en la memòria (tradició) de les esglésies palestines. Conté 5 llargs discursos pronunciats per Jesús i s'argumenta que Jesús és el compliment de totes les profecies, contingudes en la Bíblia hebrea, que anuncien la vinguda d'un Messies. Arremet contra els "escribes i fariseus hipòcrites", desmarcant el *crístisme* de judaisme (donant això com un fet indiscutible, axiomàtic, fundacional).

Els cas de l'evangeli atribuït a Joan

Es tracta d'un text complex i ric. Conté reflexions sobre el misteri de l'encarnació i exhortacions a la unitat dels deixebles.

El cas de l'Apocalipsi

c. 95-9 Apocalipsis/Joan "el sacerdot" (Àsia Menor).

L'autor d'aquest text, inclòs en el cànon del N.T., no té res a veure amb el Joan Evangelista. Es tracta de Joan *el vell*, un grec convers que copià de textos hebreus i essenis i que escoltà a Joan, el deixeble "estimat" de Jesús, que es retirà i morí a Efest.

El fantàstic text l'Apocalipsi fou objecte de repetits i furibunds debats sobre la pertinència o no de la seva inclusió.

Evangelis apòcrifs⁶⁴

Textos "ocults", *ad usum privatum*, no oficials, escrits d'autoria dubtosa, textos herètics, textos rebutjats, "no inspirats per l'Esperit Sant", literatura acanònica... tot això ha volgut/vol significat el mot "apòcrif". Textos "que tenen com finalitat donar-nos a conèixer la vida i doctrina *terrícola* de Jesús, juntament amb els seus antecedents familiars, i que s'atribueix l'autoritat del Evangelis canònics, sense que, malgrat això, l'Església (tant oriental com occidental) els hagi inclòs oficialment en el seu cànon"⁶⁵, però, en canvi, sí que els ha acollit en la seva litúrgia i iconografia. Més. Moltes festivitats del calendari cristià no tenen altre fonament que continguts dels evangelis apòcrifs.

Els més recorreguts són:

- Evangeli de Mataties
- Evangeli de **Tomàs**
- Evangeli de **Pere**, segle II
- Evangeli de Bartolomé
- Evangeli de Nicodem
- Declaració de Josep d'Arimatea
- Actes de Pilat
- Evangeli d'Apel·les
- Evangeli de Judes
- Evangeli d'Andreu
- Evangeli d'Eva
- Evangeli de Marció, segle II

⁶⁴ Aurelio de Santos Otero, *Los evangelios apócrifos, Edición crítica y bilingüe*, BAC, Madrid, 1995, 782 p.

⁶⁵ Aurelio de Santos Otero, o.c., p. 3.

- Apocalipsi de Pere, segle II
- Protoevangeli de Jaume

Ben segur que amb la sola font dels evangelis sinòptics i sense l'aportació dels evangelis apòcrifs⁶⁶, d'amplíssima popularitat durant l'edat mitjana, els actors principals i anònims que participen en l'escena del Calvari (els dos lladres, el portador de l'esponja, el llancer i el centurió) no haurien pas aconseguit la importància iconogràfica que han assolit. El fet que els evangelis apòcrifs els hi hagin donat no només nom (Dimes i Gestes, Stefaton i Longi⁶⁷, respectivament), sinó que també els hi subministrin una detallada i fantàstica biografia, ha ajudat a consagrar-los definitivament i a donar-les-hi el relleu d'un personatge principal i "històric". La lectura de les **Actes de Pilat**, **l'Evangelí de Nicodem** i la **Declaració de Josep d'Arimatea**⁶⁸, contingudes en els anomenats evangelis apòcrifs, constitueixen una font imprescindible per entendre com va arribar a constituir-se la protocol·lària representació de l'escena del Calvari en les arts plàstiques medievals.

A l'espera de Concili de Trento (pas del *crístisme* al cristianisme)

Tot i que a principis del s. IV el cànon del N.T. quedà definitivament fixat, com quasi tot el que formarà part del dogma cristià (pas dels *crístismes* al cristianisme) no fou fins el **Concili de Trento** (1545 - 1563) que no es fixà definitivament el cànon Bíblic.

L'establiment de cànon dels evangelis

L'establiment de quins evangelis es podien considerar "vertaders" i oficials de l'església *crístista* fou un procés llarg i debatut.

Ireneu de Lió (c. 185) fou el primer autor conegut que proposà que, de la munió d'evangelis vigents, només 4 (els de Mateu, Lluc, Marc i Joan) podien considerar-se **vertaders**. L'argument es basava en el número 4 (4 regions o angles del món, 4 vents, 4 ales dels querubins, 4 àngels de l'Apocalipsi,⁶⁹ 4 criatures amb 4 caps (home, lleó, toro, àguila) del llibre d'Ezequiel).⁷⁰

Aquesta elecció fou referendada per **Cirili de Jerusalem** el 350, però exclou l'Apocalipsi com text digne de formar part de les lectures adients als creients.

⁶⁶ No reconeguts per l'Església.

⁶⁷ Ajuntant en un mateix personatge el llancer i el centurió.

⁶⁸ Santos Otero, *Los evangelios apócrifos*, Edición crítica y bilingüe, BAC, Madrid, 1996.

⁶⁹ *Ap.*, 7,1.

⁷⁰ Ireneu, *Adv. Hae.* . 3.11.8-9.

Segons “la tradició”⁷¹, la “selecció” dels 4 evangelis, entre tots els altres, es fonamentà en el consens que en el **sínodo de Laodicea** (Anatòlia) (a. 363-4) obtingueren 32 clergues⁷². El mètode emprat fou simple i taxatiu: els clergues reunits invocaren a l'Esperit Sant que els dirigís en l'elecció del evangelis vertaders; n'escolliren 4 i els dipositaren sobre una taula o altar; aleshores es demanà que Déu procedís a fer caure de la taula aquells dels escollits que contingués alguna paraula falsa; donat que això no va succeir, es decretaren com vertaders.

Pocs anys després, el 373, **Atanasi d'Alexandria**, anomenat «martell d'heretges», inclou en el cànon neotestamentari, a més del 4 esmentats textos evangèlics, l'Apocalipsi i l'Epístola als Hebreus.

De les fonts documentals als moviments institucionals. El difícil camí de les esglésies a l'Església

Les tres etapes del *crístisme* dels primers segles: dels orígens a Constantí i el concili de Nicea (s. I-IV)

El pas de l'execució d'un agitador jueu quasi anònim, per ordre d'un modest funcionari romà, a l'apassionada adhesió de l'emperador de Roma, Constantí, a la divinitat de Jesús, és un canvi evidentment radical que tingué lloc en el decurs de només 3 segles i el pas de 10-12 generacions.

A grans trets, reconstruït històricament, el procés es desplega d'una forma seqüenciada al llarg de diferents fases, ben documentades i argumentades en el decurs de les darreres centúries.

Fase d'eclosió (s.I): Jesús històric (Jesús, *el fosc*)

“L'origen de Jesús és fosc”⁷³. Fosc i emmascarat per segles d'hagiografia i fons secundàries tendencioses i partidistes.

Alguns punts, però, poden ser establerts com altament probables:

⁷¹Un argument d'autoritat, usat quan no es té cap referència documental.

⁷²Canon 60.

⁷³ Etienne Trocmé, “El cristianismo desde los orígenes hasta el concilio de Nicea”, a *Las religiones en el mundo mediterráneo y en el oriente próximo*, H.-C. Peuch (dir.), Siglo XXI, Madrid, 1983 (1979), p. 233.

1. Jesús era jueu palestí. Un medi caracteritzat per la vigència d'un judaisme subdividit en nombroses sectes, algunes de les quals vivien en l'expectació de l'espera de l'arribada d'un Messies o enviat per Déu. En una d'elles, la dels **essenis** (manuscrits de Qumrán), el "Mestre de Justícia, reformador de l'ordre, havia assolit dimensió quasi divina."⁷⁴
2. Jesús no fundà cap Església, sinó "*una assemblea del poble jueu*" o *ekklesia* (Mt. 16,18).⁷⁵
3. Jesús fou un, destacat però, dels força nombrosos pretendents a Messies que aparegueren en aquesta època i lloc.
4. Fou jutjat com un delinqüent-agitador-opositor anti-romà i condemnat a mort (per crucifixió).

Des del primer moment, ja en vida de Crist, dos grups ben definits de "creients" inicien un camí divergent:

1. El **judaïtzant**, recolzat en "la tradició" però incorporant les ensenyances de Jesús. **L'Església judeo-creient** (*pisteuô*, creient) **de Jerusalem**.⁷⁶
2. El **crístita**, que manifesta la novetat de Jesús (amb independència de la tradició) en els relats dels deixebles directes de Jesús. **L'Església cristiana d'Antioquia**.

Fase d'alliberament de judaisme (33-125 e.a.)

L'església de Pau (s. I)

El primer *crístitisme*, més enllà del restringit a Jerusalem i Judea, fou paulista. No només els primers textos paulins precedeixen en 30 anys al primer Evangeli (de Lluc), sinó que contradiuen en molts punts el que serà dit en tots els altres Evangelis.

Tal com tindrem constant ocasió de constatar, les divisions i enfrontaments (dialèctics i sagnants) entre *crístitistes*, per la possessió en exclusiva de la "veritat", es donen des de l'origen (són regla). De fet, la dissidència és fundacional: el *crístitisme* és un moviment dissident del judaisme. *Crístitisme* que, alhora i immediatament, es divideix organitzant-se en dues comunitats enfrontades: la que queda sota la direcció dels Apòstols (directes seguidors de Crist, en un medi jueu) i la de les comunitats de gentils (no jueus) agrupats entorn del convers Pau.

⁷⁴ César Vidal Manzanares. *Los documentos del Mar Muerto*, Alianza, Madrid, 1993, 175 p. Michael Baigent i Richard Leigh, *El escándalo de los Rollos del Mar Muerto*, Martínez Roca, Barna., 1992 (1991), 269 p. Otto Betz i Rainer Riesner, *Jesús, Qumrán y el Vaticano*, Herder, Barna, 1994 (1991), 226 p.

⁷⁵ Ekklesia, terme grec que significa assemblea, aplec de convocats.

⁷⁶ Fets. 2,44;4,4.32;5,14.

El primer cisma: L'església de Marció (marcionisme)

El primer pas en aquest sentit el donà Marció (85-160 e.a.). Comerciant de Frígia (Àsia Menor), en un dels seus freqüents viatges a Roma entrà en relació amb alguna comunitat cristiana d'aquesta ciutat, d'influència gnòstica⁷⁷. Davant l'absència d'un corpus doctrinal tancat del *crístisme* paulí vigent a Roma, el convers i influent mecenes Marció cerca d'establir un primer cànon textual (que reguli i seleccioni el material objecte de lectura en les reunions comunitàries) i també d'un cos doctrinal teològic, imprescindible si l'incipient moviment cristià aspira a esdevenir una religió diferenciada del judaisme (del qual procedeix) i una ferma organització eclesial.

La doctrina de Marció, exposada a l'obra *Antítesis*⁷⁸, revela el seu hel·lenisme i aristotelisme de procedència:

1. Hi ha un **Déu suprem**, *estrany*, ocult, inaccessible, bo, perfecte, incompreensible (un Déu inequívocament Aristotèlic).⁷⁹ Jesucrist és el seu missatger. Ell és, Jesucrist, el Déu del N.T.
2. Hi ha, a més a més, el **Demiürg** (prototip descrit per Plató)⁸⁰, segon déu, fals déu, justicier, creador del món. El seu missatger fou Moisès. És el Jahvé, el déu dels jueus, el déu de l'A.T.

Marcíó creà el primer Cànon nou testamentari, integrat per l'evangeli de Lluc (del qual suprimí tota referència a l'A.T.) i 10 epístoles de Pau.

Teològicament, el **marcionisme** s'inscriu i inspira en el que, partint dels corrents gnòstics, serà el **docetisme** (de *dokei*, grec, semblar, aparentar), assumit també per valentinians (secta gnòstica platonista, vigent en el s.II), Monifisistes (s. VI) i Càtars (s. XI), entre altres.⁸¹

Marcíó és un clar exemple d'aquest intent de racionalitzar el "misteri" de l'encarnació, qüestió nuclear de la teologia *crístista*: aclarir, argumentar, qui/què és Jesús(Crist). Per Marció "*Jesús només tenia d'humà la pura aparença*"⁸². En conseqüència eliminà de l'evangeli de Lluc tot el que feia referència al naixement, passió, mort i resurrecció, doncs no podia tenir pares carnals ni haver patit ni morir.

⁷⁷ Moviment filosòfic-religiós precristià, resultat d'un secretisme iranià, mesopotàmic i judaic. El coneixement (gnosi) s'obté per mitjà de ritus màgics, transcendint el que es mostra en el món material.

⁷⁸ Obra destruïda. Els trets fonamentals de la seva teologia han arribat fins nosaltres gràcies als 5 volums que Tertulià (207) li dedicà per tal de refutar-los. V. "*De Praescriptione*", "*De Carne Christi*", "*De Resurrectione Carnis*", i "*De Anima*".

⁷⁹ V. Apunt sessió n° 6, *Aristòtil*, p.282.

⁸⁰ V. Apunt sessió n° 5, *Plató*, p. 210.

⁸¹ Heretgies que seran objecte de descripció a ***Crístisme 2***.

⁸² Antonio Piñero, o.c., p. 379.

Entorn d'aquesta doctrina es creà la primera església *crística*, l'**església marcionita**, vigent encara a l'any 144 e.a., i que es mantingué en expansió durant 300 anys a Occident i per més temps a Orient.

L'èxit de l'església marcionita, paulista extrema (en considerar que només Pau havia interpretat correctament el missatge de Crist), radicava no sols en aquesta simplicitat teològica sinó també en la pràctica d'una moral de neta influència ascètica i en l'efectivitat de l'ajut fraternal que s'hi practicava.

Evidentment, el marcionisme fou declarat herètic. El propi Marció va ser sotmès a procés i excomunicat l'any 144, fets que no impediren la seva expansió en l'hel·lenitzada primera romanita.

Igual que els "catòlics" (v.*infra*), i a diferència dels gnòstics, es negaren a apostatar en temps de persecució romana, donant nombrosos màrtirs.

Quedà finalment absorbit i integrat en el maniqueisme (v. *infra*).

Altres grans heretgies⁸³ durant els 3 primers segles *crístics*

La majoria d'elles, com el marcionisme, són variacions lògiques/racionals entorn de la natura de Crist; altres, anecdòtiques i efímeres no tenen cap transcendència en l'establiment de la "doctrina" cristiana definitiva (però ens il·lustren de derives marginals de les escoles hel·lenístiques). Com que algunes d'elles perduraran després de Constantí i del Concili de Nicea, seran tractades amb detall a *Cristisme 2*. Valgui de moment el següent i incomplet llistat:

1. **Adopcionisme** (s.II), Orient. Crist és un humà adoptat per Déu Pare. Nega, per tant, la divinitat de Jesús.
2. **Carpocracians** (s.II)
Fundador: Carpòcrates d'Alexandria. Deriva radical gnòstica (i, tal volta, cínica), postulen practicar sexe sense límit amb totes les modalitats possibles exceptuada la "normal", amb l'objectiu d'evitar la fecundació i "reencarnació del mal". Rebutgen tot l'A.T. (com els marcionites), però a les antípodes d'ells Jesús és un humà "pur", carnal, real, amb pare i mare, mortal, sense res de diví.
3. **Gnosis i gnosticisme**
4. **Maniqueisme (no és cap cisma ni heretgia: és una religió altra)**

⁸³ **Heretgia**, *àireses* (grec), elecció. Són heretges aquells que pertanyen per pròpia elecció a una escola o doctrina diferent a la que es considera a si mateixa posseïdora de la veritat. **Cisma**: Acte i situació que es segueix del fet de separar-se d'una "comunió" eclesial. P.e.: Cisma d'Orient (ruptura o separació entre el *crístisme* llatí i el bizantí a l'any 1054); cisma d'Occident (entre 1378 i 1417, amb un papa a Roma i l'altre a Avinyó).

Fase de transformació de secta en Església (125-250 e.a.).

Tertulià (c.160-c. 220), el primer teòleg de l'Església

L'aixecament d'un mur infranquejable (el divorci perenne) entre raó i fe és la tasca que emprenen els primers teòlegs oficials de la nova Església (Justí, Hipòlit, Orígenes i, sobretot, Tertulià). El seu objectiu és obviar el perill que la raó filosòfica (el pensar o raonar) desbanqués fàcilment a "la fe".

El lema de Tertulià és ben explícit: "*Crec perquè és impossible*".

Per tal de resoldre o tallar la naixent polèmica sobre la "vertadera natura (*physis*) de Crist i establir quin era el-ser-de-Déu, Tertulià plantejà el **misteri de la Trinitat** com distintiu de la fe *crístita* enfront de jueus i pagans (entre ells els platonitzants) i, de retruc, racionalitzar (no raonar) sobre la vertadera "natura" de Crist.

Partint de que "*el Verb es va fer carn*" (Jo. 1,14), Tertulià conclou que, en Crist, el Fill resta subordinat al Pare.

Primera (249-259) i segona (303-305) persecucions "universals" contra els *crístites*

Dotats d'una fe prou argumentada i diferenciada, els membres de la naixent i nova Església podien afrontar amb fortalesa tota proposta del que consideraven una abjuració.

Iniciada per Deci (201-251), 34^é emperador romà, i represa per Dioclecià (244-311), la "persecució" té la seva causa no en la comanda de "submissió" dels ciutadans romans a la religió oficial sinó en l'obligació d'oferir ofrenes/sacrificis als déus romans o a l'emperador divinitzat, sense cap exigència ni de "conversió" ni d'abjuració de la pròpia fe.

Només els que es neguen a aquesta obligació són objecte de matança (els primers "màrtirs"). Són els anomenats "confessors" (de la fe), o rigoristes, encapçalats pel bisbe Donat.

Però la majoria de *crístites* (integrats per "conversos" romans anomenats "els catòlics", doncs són majoritaris), sí ofereixen sacrificis.

Una vegada acabada la "persecució", l'enfrontament i la divisió entre els *crístites* esclatà novament amb violència. Els anomenats **donatistes** (seguidors de Donat) o "purs", acusen als que han ofert sacrificis de "caiguts", traïdors, abjuradors, renegats, apòstates, cismàtics, ... i d'haver entregat "els llibres sagrats" als pagans.

Fase de transformació d'Església en força política (religió de l'Estat i amb estat propi) (250-325 e.a.).

En mig d'aquesta polèmica, tot d'una, en un curt període de temps, la situació del *críisme* donà un gir complet: de perseguit i marginal passa a legalitzat i a religió d'estat (de l'Imperi Romà). Els *crístistes* passen de perseguits (i temporalment tolerats) a perseguidors (i intolerants ferotges).

A grans trets, abans d'entrar en cert detall en alguns aspectes, la pel·lícula dels fets és la següent:

a. 306. Constantí succeeix a Dioclecià com emperador.

312. Batalla de Pont Milvi.

313: Edicte de Milà/edicte de tolerància.

330. Constantinoble capital de l'Imperi. *Crístisme* religió d'estat.

391. Teodosi prohibeix el "paganisme".

405. Pena de mort pels pagans.

476. Caiguda de l'Imperi Romà d'Occident (Ròmul August, darrer emperador).

***Caius Flavius Valerius Aurelius Constantinus*, Constantí, el Gran⁸⁴ (c. 280-337), emperador romà [312-337], el promotor del gir radical**

Fill de Constanci I Clor i d'Helena (després santificada per l'Església catòlica). A la mort del seu pare (306) fou proclamat "august"⁸⁵. A partir d'aquest moment cerca d'aconseguir per ell sol el control suprem de l'Imperi Romà, Imperi que Dioclecià ha dividit en 4 regions per tal de fer-lo més governable (**tetraquia** monàrquica absolutista):

- Dioclecià ("august"/emperador, proclamat pels soldats l'any 284)
- Maximià (august coregent, amb el prestigi de pertànyer a la dinastia d'Hèrcules)
- Galeri ("cesar" d'Orient) i
- Constantí ("cesar" d'Occident).

⁸⁴ El títol de "Gran" assignat a Alexandre de Macedònia, només s'havia fet servir, abans d'aplicar-lo a Constantí, per Pompeu, cònsol de la República de Roma [70-51 a.e.a.] (tal com consta en el trofeu que es feu erigir, segons el gust hel·lenístic, a Panissars (serra de l'Albera).

⁸⁵ Literalment "*persona que s'ha de respectar*". Denominació que des de Cèsar [27 a.e.a.- 14 e.a.] s'aplica a qui té el rang de cap de l'Imperi.

Primer pas en el camí vers el seu objectiu, Constantí es casà (307) amb una filla de Maximità (Fausta). El 310 Maximità assaja un cop d'estat contra Constantí i fracassa. L'execució de Maximità és el segon pas.

Constantí necessita ara d'un prestigi dinàstic ancestral propi, del que no disposa, i forjar-se alguna predestinació i protecció divines. Es reconverteix al culte del déu Sol *Invictus*. El 312 inicia una campanya des de la Gàl·lia i s'interna per Itàlia. La meta és Roma (on Majenci, fill de Maximità i casat amb la filla de Galeri, s'ha proclamat emperador) i fer-se amb la totalitat de l'Imperi d'Occident. A l'any 312 té lloc la decisiva batalla (guerra civil) de Pont Milvi, on, una vegada més s'enfronten romans contra romans.

La sola ambició personal no és suficient per encoratjar i aconseguir l'adhesió de les tropes; *"era necessari escollir sàviament en quant al recolzament des déus"*. La seva associació amb Hèrcules (casant-se amb Fausta) no havia donat resultats. També havia recorregut al Déu Sol *Invictus* mitraic i a Apol·lo i tampoc havia donat resultats. Hi havia, encara, una altra possibilitat: el Déu dels cristians. I aquesta fou, inesperadament, l'estratègia política l'escollida.

*"A primera vista aquesta associació semblava quedar descartada. Durant casi tres segles els cristians s'havien oposat al Imperi. S'havien negat a complir els requisits del culte imperial, a prestar **sacramentum**, és a dir a jurar lleialtat al cèsar... De fet els cristians no havien representat cap amenaça política per l'imperi ... però sempre que l'autoritat del cèsar era feble, aquest cercava víctimes propiciatòries ... i l'Església creixia"*.⁸⁶

Però, de fet, aquells emperadors que, com Dioclecià i Galeri, s'havien destacat per la seva persecució envers els *crístistes*, havien fracassat i mort.

Des d'un punt de vista pràctic ¿era possible plantejar i difondre, com corrent d'opinió, que s'havia produït *"un canvi de protecció divina"*?

Donat el nombre creixent d'adeptes o conversos al *crístisme* entre les seves tropes, ¿quin déu li ofería a Constantí més possibilitats d'encoratjament dels legionaris i donar-li la victòria?

¿A quina voluntat divina li calia demanar protecció?

Invocar, només, una sobtada "conversió, com la de Pau, no era suficient. Feia falta *"una senyal"* confirmatòria que era el Déu dels *crístistes* qui ratificava la seva "causa".

⁸⁶ Alistair Kee, *Constantino contra Cristo. El triunfo de la ideología*, Ed. Martínez Roca, Barna., 1990 (81982), p 24.

Encara que només es tractés d'una calculada estratègia i, per tant, que fos Constantí qui tria el nou Déu⁸⁷, calia o precisava una versió convincent de que ell era l'escollit.

Eusebi de Cesàrea, el seu servil apologista i biògraf, es cuidà d'oferir-la en una "*encomiastiké tetrábiblos*", farcit d'"*exemplum principis*".⁸⁸ Segons Eusebi, mentre Constantí estava resant amb fervorosos precos al cel, se li aparèixer una senyal... una creu lluminosa que portava la inscripció '*amb aquest signe venceràs*'. En comunicar-ho al seu exèrcit (segons Eusebi l'exèrcit compartí la visió), aquest el seguí amb entusiasme.

En una altra versió, escrita entre els anys 318 i 321, la de **Lactànci** (250-325), s'argumenta que tots els emperadors que han perseguit als cristians han estat víctimes de la justícia divina i que Constantí el dia abans de la batalla de Pont Milvi "*va rebre en somnis l'ordre de dibuixar en els escuts dels seus soldats una X amb una ratlla perpendicular doblegada a la part superior, indicant-li que aquest era el monograma de Crist. Una vegada inscrita aquesta senyal, les seves tropes varen presentar batalla*".⁸⁹

Més enllà del contingut fantàstic d'aquests pretesos fets, elaborats a posteriori i amb intencionalitat propagandística (i sense entrar en detalls i anàlisi de fonts contradictòries) tot porta a inferir que es tracta d'un meditat pla estratègic per unificar l'Imperi sota Constantí. Peça essencial, però no única d'aquest pla, és la supressió del caos i enfrontaments generats per la multiplicitat de cultes religiosos vigents a l'Imperi i la subseqüent implantació d'una única força de referència, ben cohesionada ideològicament.

Dins d'aquest panorama, Constantí té prou informació per evidenciar que "el món" (Roma, la romanitat) s'està cristianitzant. Sense ser ell cristià (ni mai haver-se realment "convertit"), procedeix a "*religiositzar*" la política. És el Déu dels cristians, i no Crist, el que Constantí invoca, convoca i convida a fer-ne el centre de la nova religió unificadora de l'Imperi Romà.

Amb Pau triomfà la ideologia per sobre les anècdotes biogràfiques del Jesús de Pere i dels evangelistes palestins. Amb Constantí es sumen dues ideologies: la teològica de Pau i la imperialista romana. El resultat, com veurem, fou l'**Església Catòlica Romana**, la perversió del *crístisme* convertit en religió d'estat.

⁸⁷ I no Déu qui escull Constantí (tal com Jahvé trià Abraham).

⁸⁸ Eusebi, *De vita Constantini*, I, 27. Traducció castellana, *Vida de Constantino*, Gredos, Madrid, 1994, 423 p.

⁸⁹ Lactànci, *De moribus persecutorum*, XLIV. Traducció castellana, *Sobre la muerte de los perseguidores*, Gredos. Madrid, 1982, 219 p.

Abans però Constantí havia de derrotar, amb o sense el signe, senyal o emblema que havia d'unificar i identificar a les seves tropes (el Crismó o Labar), a Majenci en la batalla de Pont Milvi. Contra el que era previsible, això va succeir, l'any 312.

Tot i que, instal·lat ja a Roma, continua encunyant moneda amb el símbol del Déu Sol *Invictus*, fa pública la seva **Aliança** amb el Déu dels cristians i fa erigir un arc o monument oficial commemoratiu.

El camí de Constantí per fer-se amb el poder suprem en l'Imperi està obert. A partir d'ara, però, la lluita ja no mostrarà la vertadera cara d'una ambició desmesurada pel poder, sinó l'aspecte/màscara d'una croada presidida per "l'emblema de Ell-que-està-a d'alt".

Comença una nova era, una nova Roma, una segona romanitat, la romanitat cristista.

A l'any 313, abans que es compleixi un any de la victòria de Pont Milvi, Constantí, a Milà, emet un **edicte de tolerància** o de proclamació de la llibertat de cultes religiosos en tot l'Imperi Romà ("*cada un pot adorar a la seva manera*"). És un primer (o segon) pas vers la progressiva incorporació del *cristisme*: la concessió d'entitat jurídica (legal) al *cristisme*⁹⁰, desvinculant-lo completament del judaisme.

De la persecució episòdica es passa a la protecció sistemàtica (l'Edicte de Milà, p.e. ordena retornar als *crististes* les propietats confiscades). Es refan, paulatinament, aspectes malmesos, a causa dels enfrontaments religiosos, de l'estructura social de l'Imperi. S'imposa la convicció de que Roma necessitava una pau social, que ja no podia mantenir-se en els sagnants festivals circenses sinó en altra mena de cerimònies públiques i en concret en una assenyada política religiosa.

Aquesta utilització de la religió amb un objectiu polític (la unificació de l'Imperi) passa, en primer lloc, en reforçar el monoteisme en general i el *cristisme* com a mitjà en particular o en concret.

Un Imperi, una religió, una església.

Evidentment, els *crististes*, encapçalats pels seus jerarques (bisbes, prèsbites, clergues, ...), es sumaren, perplexes i entusiastes, col·laboracionistes fins el servilisme, a aquest radical canvi d'estatus.

Qualsevol divisió en el si de l'església suposava un perill per la desitjada unitat de l'Imperi i tota formulació cismàtica ha de ser tractada com un delicte civil. Tal fou el cas de la crisi donatista i del cisma arrià (aquest d'àmplies conseqüències)⁹¹.

⁹⁰ Primer a Occident (amb Constantí i Licini). Després a Orient, a partir de l'enderrocament de Maximino.

⁹¹ V. Apunt *Cristisme 2*.

La crisis donatista

Promogut l'Edicte (de tolerància) de Milà (a.313) per Constantí,⁹² **Cecilià**, bisbe de Cartago, readmet als "caiguts" (que són la majoria de *crístistes*) de nou a la comunitat del creients, retornant als bisbes la seva jerarquia i les facultats sacramentals. És així com, malgrat l'oposició dels "purs" sobrevivents (el que s'han anat a entregar com a "confessors" i ofert al martiri), són la majoria, els **catòlics, cecilians**, impurs, traïdors i col·laboracionistes els que formaran el cos o gruix de la futura nova Església Catòlica i Romana de Constantí.

El cisma d'Arri (arrianisme)

Marcant el signe del que serà l'església triomfant, allò important no seran qüestions de purisme comportamental (ètic o moral, o, inclús, èpic, heroic, testimonial,...) sinó ideològic (filosòfic platonitzant, teològic), seguint l'orientació paulina assumida per Constantí.

Així com en Pau el pinyol ideològic radica en la "preexistència de Crist" (que Crist fou abans d'encarnar-se Déu), per **Arri** (296-336), prevere d'una església d'un districte (Bausalis) de la gran ciutat d'Alexandria, centre d'erudició hel·lenístic sobrevivent, el Fill prové del no-res. Arri, en una reunió de clergues presidida pel bisbe local, defensa i argumenta, amb lògica aristotèlica, la seva interpretació de la "qüestió cristològica" punyent: Si el Pare engendrà al Fill, hi hagué un temps en el que el Fill no existeix. *Ergo*: el Fill prové del no-res i no és de la mateixa natura que el Pare.

A grans trets la "doctrina" d'Arri és la següent:

1. Només hi ha un sol Déu vertader i etern, no engendrat, sense principi, inaccessible i immutable. Aquest és el Pare.
2. El Fill és el Verb, criatura primogènita, procedent no de la substància divina, sinó del no-res, el qual (el no-res) va ser creat per Déu Pare. Fou ell qui va crear l'Univers. En l'encarnació, el Verb va fer el paper d'ànima en el cos de Jesús.
3. L'Esperit Sant és la primera criatura del Verb.

Malgrat el rebuig del Bisbe Alexandre, l'èxit del plantejament fou, en llenguatge actual, "viral". En reacció el bisbe convocà un concili local, al que assisteixen un centenar de bisbes egipcis (a.320), en curs del que Arri és condemnat i excomunicat, a l'igual que els seus partidaris.

⁹² A la part oriental de l'Imperi, la llibertat de culte es concedirà poc després, a partir de l'enderrocament de Maximí.

La unitat de l'Església, d'Orient almenys, estava en perill. El fet no tenia massa importància quan Constantí encara no havia vençut a Licini, emperador de la meitat oriental. Però amb l'ulterior victòria de Constantí sobre Licini (a. 324), calia urgentment unificar criteris.

Concili de NICEA (a. 325)⁹³

És així com arribem al concili de l'any 325, el primer concili ecumènic de l'Església romana, convocat a Nicea (a Bitínia, Àsia Menor, actual Turquia) per Constantí.

Hi assistiren 313 bisbes orientals i 5 d'occidentals, amb costes pagades per l'imperi; la majoria donatistes ("confessors") i el mateix Arri en persona i una vintena de partidaris seus (eusebians)⁹⁴.

Per tal de resoldre la important qüestió que posava en perill la unitat de la nova església oficial (l'arrianisme) el concili estableix una "*formula de fe*" (el famós i definitiu "Crec en un Déu, pare tot poderós ...") basada en la consubstancialitat (*omousios*) del Pare i del Fill.

A més es prohibeix a tots els clergues, de qualsevol grau o categoria (bisbes, preveres, diaques i clergues inferiors), "*cohabitar amb dones, a excepció de la mare, germana, tia i altres dones que no ofereixin sospita*" (K.403).

Els fets es precipiten:

- 330: Constantinoble (actual Estambul, després Bizanci) passa a ser la capital de l'Imperi Romà.
- 337: mort de Constantí.
- 376: visigots creuen el Danubi, penetren en els Balcans (i amb ells porten/tornen l'arrianisme).
- 380: per edicte, es comina a tots els ciutadans romans a abraçar la fe *crística*.
- 381: es convoca un Concili a Constantinoble, per tal de combatre els cismes que continuen apareixent (p.e. els *macedonians*, ex arrians, que ara neguen la divinitat de l'Esperit Sant).
- 382: Dissolució dels col·legis sacerdotals tradicionals romans. Tancament dels temples. Destrucció d'estàtues "paganas". Prohibició dels cultes no *crístics*, els quals només romanen (sic) actius fora de les ciutats, en el camp (*pagus*).⁹⁵

⁹³ Angel Fàbrega Grau, *Historia del los concilios ecuménicos*, Ed. Balmes, Barna., 1959, pp. 37-51.

⁹⁴ Ja que Eusebi de Nocomedia els encapçalava.

⁹⁵ D'aquí la denominació de "pagans".

- 391. **Teodosi** (347-395), emperador d'Orient, que també es fa dir "el gran", prohibeix el paganisme i mana destruir tot llibre sobrevivent a Alexandria, consumant la definitiva i irreversible desaparició de 700.000 - 900.000 rotlles de la biblioteca d'Alexandria.
- 415: pena de mort pels pagans.
- **Els crististes han passat de ser ocasionalment perseguits i després tolerats a esdevenir perseguidors implacables i indiscriminats.**
- 476: Ròmul August, darrer emperador romà occidental. Caiguda de l'Imperi Romà d'Occident.

Fi de la romanitat. Entrem en una altra època/era.